

## Dělnická třída v procesu přeměny světa a procesy přeměny světa v dělnické třídě: průběh do roviny metodologie sociálních výzkumů

FRANTIŠEK CHARVÁT

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Nelze tvrdit, že by historickomaterialistický rozbor charakteristik stavu a vývoje dělnické třídy byl něčím zcela dotvořeným. Naopak, trvalost vědeckého úsilí o zvládnutí problematiky dělnické třídy svědčí o její společenskopraktické složitosti a vývojové důležitosti. Lze říci, že jsou v ní promítnuty všechny základní protiklady a hybné síly rozvoje společenské praxe; ve sféře gnoseologie pak hlubší analýza veškerých problémů společenské vědy vede k závěru, že jejich obsah vnitřně souvisí s problémem stavu a vývoje dělnické třídy. Tato vzájemná spjatost není vnějším faktem vzhledem k postavení a dějinné úloze dělnické třídy. Je jedním ze základních prostředků marxisticko-leninského poznání vývoje v této oblasti společenské skutečnosti.

Existuje celá řada otázek spjatých s problematikou dělnické třídy, jejichž platnost se zdá být trvalá a řešení značně obtížné. Jmenujme alespoň některé z nich. Předně jde o samotné vymezení *dělnické třídy* a o postižení proměn v jejím významu a smyslu v podmínkách přechodu od kapitalistické k socialistické společenské formaci. Stěžejním problémem je bezesporu vztah kvantitativního a kvalitativního rozvoje dělnické třídy v souvislostech se změnami v obsahu a charakteru práce, jimiž se vyznačuje období vědeckotechnické revoluce, pochopitelně v rámci strukturní fundamentace celospolečenského organismu.

V kontextu tohoto problému jsou obsaženy další závažné otázky: tzv. souhrnnosti příslušníků dělnické třídy (nebo tradičněji „souhrnného dělníka“), vedoucí úlohy dělnické třídy v socialistické společnosti, procesu sblížování a negace tříd apod.

Veškeré tyto problémy mají svou důležitost jak z hlediska teoretických forem poznání, tak i pokud jde o konkrétní, empirické formy vědeckého poznání.

Nelze přirozeně nárokovat úplné řešení

problematicy dělnické třídy: naším cílem bude především zdůraznit některé závažné momenty v protikladném vztahu teoretických a empirických forem marxistické analýzy stavu a vývoje dělnické třídy v současných podmínkách.

Zcela na počátku je nutné zdůraznit, že třídy jako takové nelze ztotožňovat s pouhou sumativní skladbou příslušníků dané společnosti v rámci jejího rozkladu na určité celky podle výrobně pracovních charakteristik tak, jak se o to pokouší řada především buržoazních sociologů. Tato tendence „stratifikační interpretace třídní struktury“ společnosti redukuje ideologický střet marxistického a nemarxistického výkladu společenských jevů do rovin pozitivistického nazírání na skutečnost. Chápat třídní skladbu jako zvláštní typ obecnějšího, stratifikačního členění společnosti znamená deformovat význam a obsah tříd jako takových. Kvalifikace tohoto druhu znamenají jak eklektickou redukci podstaty tříd, tak i radikální zúžení jejich jevových forem. Fenoménová redukce stratifikační interpretace tříd podstatně ovlivňuje i empirický výzkum. Zde býváme svědky značného paradoxu.

Stratifikační myšlení buržoazní sociologie vzniká v úzkostlivé snaze teoretických koncepcí udržet kontakt s oblastí konkrétního sociálně statistického výzkumu. Koncepce statusových rozkladů populace společnosti je přímo provokována úrovní statistických procedur, jejichž prostřednictvím se stratifikační koncepce empiricky ověřují. Lze říci, že stratifikační přístupy k poznání společenské reality představují jakýsi typ „statistického myšlení“ v kontextu buržoazní sociologie (ostatně nejmohutnější tendence jejího řešení rozporu teorie a empirie. spočívají — obrazně řečeno — v „empiričnosti teorie“, přičemž problém „teoretičnosti empirie“ jako sjednocujícího protikladného komplementu zůstává neřešen, čímž dochází k podřízení teorie empirii, resp. určité úrovni meto-

**Metodologických prostředků empirické indikace sociálních jevů).**

Nejde pochopitelně o to pejorativizovat význam statistických forem společenskovo vědního poznání: takový postup by byl v příkrém rozporu se způsobem poznání samého Marxe a Lenina. Jde naopak o to, že typ „statistického myšlení“ v rámci kvalitativní společenskovo vědní teorie nejenže fetišizuje statistické procedury jako metodologickou univerzalitu poznávacího procesu a tím potlačuje komplexnost jeho teoretických forem, ale působí zároveň i jako retardační činitel rozvoje sociální statistiky samé, neboť ze zdánlivě vnějších pozic v teorii petrifikuje horizonty jejího rozvoje.

Je-li pak v duchu tohoto pojetí chápána dělnická třída jako stratum či jistá soustava strat, znamená to neúnosnou, zcela eklektickou redukci jejího obsahu. Statický souhrn příslušníků společnosti podle hodnot znaků jejich pracovní výrobního zařazení nedefinuje třídu; může pouze vytvořit základ (a to ještě ne v každé statistické kombinaci) pro empirickou fázi indikace třídy. Akceptací tohoto redukujícího přístupu by byla dělnická třída ztotožněna s pouhým produktem silové poměrových<sup>1</sup> kvalit společenské výroby. Třída (a to jakákoli třída) však není pouhým produktem: její vznik je dán jejím přerodem z kvality produktu v kvalitu subjektu společenského pohybu, v sílu utváření samotné společnosti, ať již v regresivním či pokrokovém směru a významu.

Stratum dělnictva není tedy empirickým vyjádřením dělnické třídy ani v kapitalistickém, ani v socialistickém typu společenské formace. Může být jedním ze zachytých bodů celého komplexu poznávacího procesu pohybu tříd. Zůstane-li však jediným informačním poznatkem o této oblasti společenské skutečnosti, nutně nespouští základní gnoseologické cíle, k jejichž dosažení mohl být účinným prostředkem. Je zlomkem pravdy vydávaným za její celostný tvar. A v tom je zásadní kámen úrazu úzkostlivé „objektivity“ stratifikačních koncepcí a celého „statistického typu myšlení“ v buržoazní sociologii. Přitom nám v žádném případě nejde o čisté ideologické odmítnutí stratifikačních schémat,

ale o jejich skutečně vědeckou, a proto kritickou analýzu.

Protiklad dělnické třídy a strat dělnictva není rozparem teorie a empirie. Hladina jejich protisměrného napětí probíhá v rozdílnosti komplexního a redukcionistického postižení společenské skutečnosti. Nelze proto ani souhlasit s názorem, že zatímco strata dělnictva postihují silovou stránku společenské výroby, je dělnická třída výrazem poměrových hledisek společenské struktury (čemuž by v kapitalistické společenské formaci odpovídal protiklad výrobně technologického a kapitálového komponentu společenské produkce). Stratové vymezení dělnictva postihuje empiricky pouze část silového hlediska společenské výroby a jejím prostřednictvím nepřímo parcialitu poměrové fundamentace společenské produkce. Stratifikační určení příslušníků dělnických profesí jsou ve svých konkrétních úrovních značně vzdálena vnitřnímu obsahu práce a jeho celospolečenským formám. Taxonomie profesí nepřihlíží k praktickému tvaru pracovního způsobu v jeho přírodně společenských rovinách. V tom lze spatřovat základní vnitřní nedostatek sociálně statistického přístupu k postižení dělnické třídy. (Instruktivněji řečeno: stratifikačním znakem profese, případně jejích dalších charakteristik, jako složitosti, energetické a informační náročnosti apod., či jejím výrazovým rozšířením do mobilních podob není postižen konkrétní kvalitativní tvar práce, a ipso facto ani tvar subjektů této základní lidsko-společenské aktivity; je zřejmě obtížné řešit problém kvantifikovatelnosti celostných tvarových podob pracovního způsobu, není však možné považovat tuto gnoseologickou překážku za cosi absolutního, determinujícího ontologii tříd a jejich pohybu.)

Jestliže typ „statistického myšlení“ omezuje komplexní výraz dělnické třídy v rámci základnové sféry společenské skutečnosti, nejde o redukci jedinou. Buržoazní sociologické směry se rovněž pokoušejí o postižení sociálně silové komponenty dělnické třídy v celé šíři společenského organismu; nepřekračují však v žádném případě daný silový aspekt. Výsledkem této snahy pak bývá pozoruhodný fakt: oním rozevřením empirického pohledu na

<sup>1</sup> Viz podrobněji Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociální teorie*. Praha, Svoboda — v tisku.

sociální skutečnost se vnucuje argument pro — byť implicitní — doktrínu, že silové hledisko je nadáno jakousi komplexní kompetencí v rámci poznávacího způsobu společenských věd.

Společnost ztotožněná se soustavou svých sil, tak jak ji právě traduje „empirizující teorie“ buržoazních sociologických směrů, je myšlenkovým základem mnohých dalších společenskovědních doktrín. Nejrozšířenější variantou je v tomto směru bezpochyby koncepce industriální společnosti. Její empirické zdůvodnění je nalézáno v ukazatelích sil a úrovni společenského organismu, aniž by byl postřehnut dovršující moment vztahů a způsobů v jeho rámci.

Jestliže tedy buržoazní sociologie propaguje šíři svého empirického obsažení sociální skutečnosti, jde fakticky o rozšiřování redukce, o prostou extenzi stejně deformovaného pohledu, a ne o postižení komplexní podoby společenského vývoje.

Přidáme-li totiž k profesionálně výrobním charakteristikám strat dělnictva znaky postihující jejich životní úroveň, činitelové momenty trávení volného času apod., nepřekročíme silovou hladinu výkladu skutečnosti. Dostaneme se tak pouze k zmnožení stratifikačních rozkladů společenské populace a situace se znepřehledňuje. V prostoru tohoto zdánlivě chaotického souhrnu sociálních informací o silových momentech společenského vývoje hledá buržoazní sociologie východisko vnášející do chaosu systematizující řád.

Vzniká koncepce sociálního statusu jako relativně konzistentní charakteristiky skupin populace. Status je pak prostředkem negace třídního přístupu, prostředkem empirického vyvrácení úlohy dělnické třídy jako produktu společenského pohybu. Ve skutečnosti však tento přístup nevystupuje proti kategorii dělnické třídy, ale proti její „stratifikační interpretaci“, tj. kategorii strat dělnictva.

Jestliže se statusové postižení společenské populace snaží vnést do svého rámce i vztahové prvky (např. zjišťováním korelačních vazeb mezi dílčími stratifikačními rozklady společenské populace), jde výhradně o vnější teoretické konstrukce, které v nejlepším případě dokazují jeho redukcionistický základ.

Stratifikační koncepce tedy nevyvracejí třídní přístup k postižení společnosti a její

dynamiky, ale svou vlastní interpretací jeho obsahu, tj. strat dělnictva. Svým negativistickým přístupem k úloze tříd a formám jejich společenské dynamiky však staví před marxistickou vědu závažný problém, totiž teoreticky a empiricky explikovat skutečnost tříd v soudobých společnostech, jejich obsah a význam spolu s postižením zákonitostí jejich rozvoje.

Jestliže „statistické myšlení“ buržoazní sociologie odmítá kategorii třídy a priori a na její místo dosazuje koncepci syntetického statusu, pak naproti tomu celá řada revizionistických přístupů k poznání společenské skutečnosti — zejména v rámci socialistického společenského uspořádání — neguje význam a obsah tříd na základě dosažení určitých hranic společenského vývoje. Mnohdy jsme svědky tvrzení, že existence a úloha tříd prakticky zaniká s nastolením socialistických vlastnických vztahů a že naopak zde získává neustále vyšší kompetenci statusové vysvětlení stavových a vývojových stránek společenského komplexu. Revizionismus tohoto žánru tedy vede od pojmu tříd ke statusovým kategoriím, od celku k části, což však vysvětluje jako pohyb poznání od části k celku.

Tak se schází na jedné straně stratifikační přístup s revidovanými marxistickými principy pohledu na společenskou skutečnost. Proto se marxistický rozbor a řešení problematiky historického poslání a zákonitostí vývoje dělnické třídy musí současně vyrovnat s oběma protimarxistickými doktrínami společenského poznání.

\* \* \*

Marx, Engels i Lenin svým dílem dokázali a potvrdili, že třídy nejsou pouhým produktem společenského uspořádání, ale že jejich faktická existence začíná tam, kde třída vstupuje do společenského vývoje jako jeho subjekt. Vývoj tříd probíhá v hladinách ekonomiky, ideologie a politiky.

Jestliže je v kapitalistické společenské formaci dělnická třída výrazem kapitálových poměrů jako základní příčiny svého vzniku, pak její vývoj neprobíhá pasívně pouze v ekonomické fundamentaci společenského řádu. Naopak, třídy jsou ve směr nositelem transformace kapitálové struktury společenské základny vzhledem

k vztahové struktuře zájmů, působících jako prostředek utváření celospolečenského pohybu. Podobně jako kapitál prochází jednotlivými fázemi své koloběžné dynamiky, představující poměrovou kostru společenské výroby, i soustava zájmů tříd vykazuje své vývojové fáze, rozhodující pro jejich dynamiku.

Pohyb zde probíhá od fáze vzniku zájmu jako reflexe poměrových forem v rámci ekonomické základny k produktivní fázi zájmu, který se stává dialektickou souhrou sociálních sil a prostředků utváření celospolečenského organismu, po fázi spotřeby zájmu, tedy uskutečnění jeho obsahu. Tyto jednotlivé fáze koloběhu třídních zájmů strukturují samotný rozvoj tříd: vyjadřují třídu nikoli jako sumaci určitých příslušníků společenské populace, ale jako složitý a mnohoúrovňový proces.

Rozporný vývoj kapitálu a zájmů jako základní úrovně dynamiky kapitalistického společenského uspořádání však empiricky sociální výzkum buržoazní sociologie nepostihuje: snaží se omezit význam zájmů jako síly a vztahu sebevýroby kapitalistické společenské formace do jejich individualistické, subjektivně psychologické roviny. Zájem jako sociální vztah, toto třídní vyjádření objektivní určenosti společenské formace v jeho celistvém sociálním významu, považuje buržoazní sociologie za empiricky neověřitelnou, ideologickou konstrukci. Tím ostatně přiznává svůj redukcionistický základ, v němž subjektivně formulované horizonty metodologických prostředků nabývají převahu nad skutečností samou.

Proto není možné tímto redukcijním pohledem postihnout empiricky rozvoj dělnické třídy ani v kapitalistické, ani v socialistické společenské formaci. Proto není možné v duchu tohoto přístupu empiricky analyzovat dělnickou třídu jako komplexní sociální proces. Navíc v souhře s pronikavými proměnami obsahu pracovního způsobu, novými kvalitami vědy a techniky v komplexu společenské výroby vede tento přístup k dalším chybným závěrům. Je-li fakticky odmítán charakter dělnické třídy jako složitého společenského procesu, nezbyvá než konstatovat, že mechanizační a automatizační tendence ve výrobě buď postupně anihilují dělnickou třídu jako takovou, či rozšiřují její řady prakticky do celospolečenských kvantitativních mě-

řítek, a to nezávisle na vztahovém odlišení společensko-ekonomických formací. Poznávací hodnota těchto závěrů je prakticky nulová, avšak hraje důležitou úlohu v politickém životě jako nástroj regresivní deformace společenské úlohy dělnické třídy samé. Po vědecké stránce tento přístup představuje nedialektické, nevývojové hledisko poznávacího způsobu, v němž se kvalita revolučních proměn redukuje na část jejich povrchu. Argumenty pro koncepci tzv. souhrnného dělníka, stejně jako zdůvodnění elitistické úlohy inteligence v podmínkách soudobých společností, dokladané týmiž empirickými údaji stratifikačních přístupů, plní fakticky tytéž cíle: rozmělnit kategorii dělnické třídy v procesu revoluční přeměny světa prostřednictvím falešné interpretace proměn soudobého světa v rámci dělnické třídy.

Jaké jsou základní předpoklady komplexního poznání obecných a specifických stránek dělnické třídy v soudobém revolučním procesu, které ovlivňují bezprostředně i formy jejího empirického výzkumu?

Předně je nutné systematicky odlišovat silové a vztahové protikladnosti v jejím určení, chápat podstatný rozdíl mezi úrovní a tvarem jako rozhodujícími charakteristikami určení dělnické třídy, což znamená rozšířit dosavadní prostor statisticko-anketového přístupu buržoazní sociologie k sociálnímu terénu. Přitom je nutné odmítat falešnou interpretaci strat dělnictva jako synonyma dělnické třídy a vycházet z toho, že dělnická třída jako proces přerodu sebe sama — přerodu založeném v kapitalismu na vývoji kapitálových poměrů v antagonistickou strukturu třídních zájmů a v socialismu na vývojové proměně celospolečenské práce v soustavu socialistických třídních zájmů jako zdrojů sociálního pohybu — není postižitelná pouze stavovým statistickým průřezem dílčí společenské skutečnosti.

Každý moment růstu, ať v kvantitativním či kvalitativním rozměru rozvoje třídy, je nutno vidět v rovině jeho komplexní dialektické protikladnosti: zároveň s tendencí kvalitativní intenzifikace úrovně příslušníků dělnické třídy, jakož i naopak. Mají-li být empiricky zkoumány stavové a vývojové charakteristiky dělnické třídy, je bezpodmínečně třeba chápat tuto třídu jako proces, v němž do-

cházi ke složitým a mnohdy nerovnoměrným trendům, jak pokud jde o její síly, tak pokud jde o její konkrétní tvar. Dělnická třída je v každém historickém okamžiku součástí konkrétní skutečnosti: proto jsou jejímu poznání cizí nadpraktické myšlenkové konstrukce, nezískané metodou vědecké abstrakce, ale spekulativně interpretující číselný zlomek její existence a úlohy. Je nutné, aby marxisticko-leninský přístup k poznání dějinné úlohy dělnické třídy i v rámci svého empirického komponentu neustále zpřesňoval vědecké výsledky především v rozboru jednotlivých vývojových fází dělnické třídy, vlastních jejímu vnitřnímu i vnějšímu rozvoji.

Pro marxisticko-leninskou sociologickou analýzu dělnické třídy to v prvé řadě znamená, že empirický sociální výzkum třídní struktury nelze omezit pouze na soustavu statistických rozkladů společenské populace podle analytických kritérií, určujících teoreticky možné sociální skupiny příslušníků dané společnosti. Je pravdou, že ekonomické postavení je základem utváření třídní struktury společnosti; není však s ní totožné. Každá taková kvalifikace znamená redukci marxistického přístupu k výkladu zákonitostí společenského pohybu. Každá třída, a především dělnická třída, je charakteristická svým složitým a mnohoúrovňovým vývojem. Osnovu její dynamiky tvoří úroveň ekonomická, politická a ideologická; první z nich je dána silově vztahovou skladbou společenské výroby, druhé dvě jsou dány silově vztahovou skladbou „výroby“ samotné společnosti, jejíž fundamentace spočívá v soustavě třídních zájmů.

Proto je nemyslitelné omezovat konkrétní sociální výzkum dělnické třídy pouze na sféru výrobní a ekonomickou, ale naopak: je nezbytné do sociologických poznávacích procesů zahrnout i oblast ideologie a politiky a především zkoumání *vztahu* těchto základních rovin dynamiky třídy.

Současný vývoj světa je charakteristický silnými tempy růstu jak v oblasti výrobních sil, tak i výrobních poměrů. Třídní střetnutí socialismu s kapitalismem probíhá v podmínkách intenzivního rozvoje vědy jako výrobní síly, jako ekono-

mického odvětví. V technologické bázi pracovních procesů dochází k proměnám, jejichž vliv na celistvou sociální strukturu nelze podceňovat. Na druhé straně však by bylo hluboce protimarxistické považovat technologické inovace jako výrazné komponenty výrobních sil za jedinou, absolutní příčinu sociálních změn v rámci mechanistického chápání jakési čisté a jednosměrné kauzality směrem od sil ke vztahům ekonomických komplexů a stejně tak i celých společenských komplexů.

Mezi soustavou výrobních sil a vztahů existuje pohyb charakteristický dialektickým prolínáním příčinného působení v obou směrech. Právě tak i vzájemný vztah ekonomické a společenské oblasti je složitě organizován. Na jedné straně je nesporným faktem, že např. politika představuje ve výstižné leninské formulaci koncentrovaný výraz ekonomiky; na druhé straně je politika významnou ekonomickou silou. A zejména při rozboru vývojových zákonitostí dynamického střetu kapitalistické a socialistické společenské formace soudobého světa nelze tyto skutečnosti přehlížet.

Proto je nezbytné konkrétně analyzovat nejen vliv proměn obsahu a charakteru práce v rámci vědeckotechnické revoluce na stavové a vývojové charakteristiky dělnické třídy, ale i ideologické a politické momenty jejího dynamického určení.

Pro konkrétní sociologický výzkum dělnické třídy to není požadavek nikterak snadný. Vyžaduje splnit celou řadu teoretických a metodologických předpokladů. Patří mezi ně především vytvoření adekvátních prostředků empirického výzkumu dělnické třídy jako společenského procesu: znamená to nalézt takové nástroje konkrétního výzkumu,<sup>2</sup> dovolující postihnout jak ekonomický základ dělnické třídy a jeho vývojové proměny, tak i ideologickou a politickou rovinu jejího dynamického vývoje. V relacích těchto tří základních pohybových úrovní dělnické třídy lze jediné nalézt adekvátní empirické indikace jejich stavových a vývojových hledisek.

Mechanistické zdůrazňování a absolutizace ekonomické komponenty dělnické třídy znamená její výraznou pasivizaci;

<sup>2</sup> Podrobnější rozbor možností konkrétního výzkumu je proveden v práci Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociální teorie*. Praha, Svoboda — v tisku.

třída přece není jednoznačným důsledkem přírodně technických složek společenského organismu: je charakterizována především svou aktivizací jako základní *sociální síla*.

Uvedené deformace spolu s tendencí chybného podcenění ekonomické determinace dělnické třídy, ruku v ruce s falešným přeceňováním časově a mnohdy i prostorově omezených politických specifit v životě a naplňování dějinné role dělnické třídy vedou v podstatě k týmž protimarxistickým, protileninským kvalifikacím jejího postavení a historické mise v soudobém světě.

Redukcionismus úvah podobného typu nemusí být nutně záměrnou falzifikací skutečnosti. Bývá totiž mnohdy důsledkem snahy „přiblížit“ se co nejvíce skutečnosti — avšak jde vždy o takové „přiblížení“, v němž se ztrácí nezbytná kvalita pohledu na skutečnost v její přírodně historické komplexnosti, a tedy fakticky skutečnost sama. Je pravdou, že mnohé empirické argumenty sociologických analýz jsou relativně konzistentní s teoretickými doktrínami o stírání hranic mezi dělnickou třídou a ostatními příslušníky společenské populace, o derevolucionalizaci a ztrátě vedoucího postavení dělnické třídy apod. Zapomíná se však — a jde o kardinální věc — že tyto empirické indikace jsou nejen „důsledkem“ skutečnosti, ale zejména předem interpretované skutečnosti, kterou v sobě implicitně obsahují stratifikační přístupy a vůbec celá plejáda „statistického typu myšlení“ v buržoazní sociologii. Zpravidla jsou redukcionistická pojetí dělnické třídy „empiricky nezvratitelná“. Jejich podstatu lze rozkrýt pouze na základě marxisticko-leninské analýzy vývoje dělnické třídy, a to jak v oblasti teorie, tak i v oblasti forem konkrétního výzkumu, od ní odvozených.

Je mimo jakoukoli pochybnost, že redukcionistické přístupy k poznání dělnické třídy nejsou schopny odlišit shodné a rozdílné ve stavu a vývoji dělnické třídy za kapitalismu a socialismu, neboť fakticky nerozlišují mezi kapitalismem a socialismem. Tento úkol nelze splnit „nebetyčnými spekulacemi nad soustavami jednoduchých dat: je třeba nalézt jak v oblasti výrobně technické, tak i zájmové (tj. širěji politické a ideologické) takové indikace, které by byly adekvátně jemným gnoseologickým prostředkem zkoumání daného problému.

Bude zejména potřeba vytvořit tyto indikátory v oblasti *zájmů*, jejíž relativní nerozpracovanost z hlediska empirického výzkumu se stává potenciálním zdrojem sociologických omylů.

Teprve na tomto základě bude možný empirický výzkum takových zásadních jevů a procesů současnosti, jako jsou otázky svazku dělnické třídy s ostatními vrstvami společnosti v rámci socialistické společnosti, dále otázky kvalitativního a kvantitativního rozvoje dělnické třídy, jakož i vnitřní a vnější rovnováhy vývoje dělnické třídy a její struktury v celosvětových dimenzích apod. Je bezpodmínečně nutné, aby zejména v souvislosti s těmito otázkami marxistická sociologie vyrovnala krok poznání se složitým vývojem společenské praxe.

## Резюме

**Харват Ф.: Рабочий класс в процессе изменения мира и отражение процессов изменения мира в рабочем классе**

В статье разбираются разные понимания эмпирического подхода к исследованию рабочего класса. Особенно характеризуется т. н. «статистический тип» социологического мышления, отличающийся в этом направлении тем, что он отождествляет рабочий класс со слоями рабочих. Проводится анализ, как эта «стратификационная видимость» не только в значительной степени делает рабочий класс пассивным как основную движущую силу общественного развития, но прямо мешает постичь цельный и комплексный взгляд на закономерности общественного развития. Рабочий класс характерен прежде всего процессом перерождения самого себя — из продукта в субъект общественной динамики, и поэтому эмпирическое исследование его прежде всего должно быть исследованием этого процесса, диалектическую основу которого представляет как производственно-техническая организация общества, так и структура интересов общества как коренной источник его саморазвития. Только при выполнении этих основных условий возможно решать также на уровне эмпирических исследований проблемы количественного и качественного развития класса, его связи с остальными слоями и группами социалистического общества, внутреннего и внешнего равновесия рабочего класса и его структуры в мировых размерах и т. п.

## Summary

**Charvát F.: Working Class in the Process of World Transformation and Processes of World Transformation in the Working Class**

The present paper analyses various conceptions of the empirical approach to the research of the working class. It characterizes, in parti-

cular, the "statistical type" of sociological thinking which, from this aspect, is notable for identifying the working class with the strata of workers. It analyses the way in which this stratification optics not only makes the working class as a basic dynamic force of social development markedly more passive, but also directly impedes an all-round and complex view of the laws of social development. The working class is primarily characterized by the process of transforming itself from the product of social dynamics into its subject. In consequence, its empirical research must be, first of all, the research of *this process* the dialectical framework of which

is represented by the production-technical organization of society on the one hand, and by the interest structure of society as the fundamental source of its self-development on the other. It is only if these basic preconditions are fulfilled that it is possible to solve, also at the level of empirical research, the problems of the quantitative and qualitative development of the working class, its relations with the other strata and groups of the socialist society, the inner and outer balance of the development of the working class and its structure in the all-world dimension, etc.